

Məlum və naməlum Üzeyir Hacıbəyov*

(əvvəli 1 oktyabr tarixli
sayımızda)

"Tərəqqi" qəzetiində dərc olunmuş və bir qədər emosional ruhda yazılmış bu cavabı İstanbulda oxuyan Əhməd bəy Ağayev özünün 24 yaşlı gənc həmkarına göndərdiyi məktubda qəzeti və şəxsən Əhməd bəyi müdafiə etdiyi üçün təşəkkürünü bildirməklə yanaşı, sakit olmayı, bir daha bele şeyləre cavab verməməyi tövsiyə edir: "Sən öz işinlə məşgül ol, bacardıqca millətinə xidmət et... Əmin ol ki, əhali nə qədər avam olsa da, hər kəsi gözəlcə bilir, tanır. Ona görə də hər kəsi qədrincə təqdir edir!"

Bu tövsiye Üzeyir bəyin qarşısında geniş siyasi və ictimai-publisistik fəaliyyətinin hər hansı şəxsi inciklik və emosiyalardan uzaq, təmkin və soyuqqanlılıq, eyni zamanda güclü məntiq, əsaslandırılmış təhlil və tənqid, inandırmaq məhərəti kimi xüsusiyyətlərə malik olmaqla təmamilə yeni bir mükalimə aparmaq səviyyəsinə qalxmasında mühüm rol oynayır.

Məşgül olduğu bütün sahələrdə nümayiş etdirdiyi danılmaz istedadla yanaşı, ictimai feallığı, iti müşahidə, nəticə almaq və qərar vermək qabiliyyəti, ən nehayət, bütün qanına və canına hopmuş yüksək vətənpərvərlik və milletsevərlik hissələri Üzeyiri vətən və milletin taleyində daha yaxından iştirak etmək qənaətinə getirir.

1915-ci ilin sonlarından başlayaraq Üzeyir bəyin imzası dövrün ən görkəmli ictimai xadim və ədibləri Ə.b.Ağayev, Ə.Haqqverdiyev, H.Cavid, Ə.Cavad, T.Şahbazi, Y.V.Çəmənzəminli, N.b.Vəzirov, Ə.Əzimzadə və b. ilə birlikdə "Türkleşmək, Modernləşmək, İslamlışmaq" şüarı altında çıxan "Açıq söz" qəzetiinin feal yazarlarının sırasında görünür. Başda qəzetiin redaktoru M.Ə.Rəsulzade olmaqdə Azərbaycan milli ideologiyasının formallaşmasında müstəsna xidmətləri olan bu mətbuat orqanının səhifələrində Ü.Hacıbəyov artıq sərf milli məfkurənin daşıyıcısı, yetkin bir siyasi publisist və ictimai xadim kimi geniş türk-azərbaycanlı kütłələrin milli şüurunu oyanması prosesinde iştirak

edir. Rusiyada 1917-ci il Fevral inqilabı, daha sonra Oktyabr çevrilişi Azərbaycan milli qüvvələrini və sözsüz, bu siraya daxil olan Üzeyir Hacıbəyovu da Azərbaycan xalqının geləcək müqəddərəti ilə bağlı daha qətiyyətli mövqə nümayiş etdirmek zərurəti ilə üzləşdirir. Məhz bu dövrdən başlayaraq Üzeyir bəy, özünün geləcəkde müsavatçılar barəsində dediyi kimi, "heç bir "sağ" ya "sol" cərəyanlara meyil etmədən" sərf milli-istiqlal tərəfdarı kimi çıxış edir.

Maraqlıdır ki, elə Üzeyir bəyin ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə bəstəkarlıq fəaliyyətini birləşdirmək cəhdil ilk dəfə məhz bu dövrdən başlayır.

1917-ci ilin sonlarında Y.V.Çəmənzəminlinin "Açıq söz" qəzetiində Üzeyir bəyə ünvanlanan "hər milletin, xalqın öz milli marşı var, bizimki niye olmasın" teklifini qəbul edən publisist-bəstəkar az sonra elə "Açıq söz" qəzetiin səhifələrində artıq belə bir "milli himn" yazdığını bildirir və bu musiqi növünün əhemmiliyətini izah etməklə marşın 1918-ci ilin ilk günlərində "O olmasın, bu olsun" tamaşasından qabaq çalınır oxunacağını xəber verir. Həmin yazida Üzeyir bəyin ilk himn bəstələmək təcrübəsi sayıyla biliçək bu milli marşın tam metni də dərc olunur. Məşhur türk hökmədarlarının adları çəkilən, türkün qüdrətindən bəhs olunan həmin mətnəndə bu ilk milli marş - himnin tam türkülük ruhu daşıdığı bəlli olur.

Lakin 1918-ci ilin əvvəllerində Bakının son dərəcə gərgin siyasi ab-havası Üzeyir bəy də daxil olmaqla, Azərbaycan milli qüvvələrinin istiqlal arzusunun asanlıqla reallaşacağından xəber verirdi. Yaranmış vəziyyəti real qiymətləndirən "Açıq söz" döñə-döñe şəhərin müsəlman əhalisini mümkün qədər ayıq olmağa, təxribatlara uymamaya çağırırdı. 1918-ci il mart hadisələri bu çağırışların nə qədər əsaslı olduğunu göstərdi. Qanlı mart faciələrini bütün Bakı əhalisi ilə birlikdə yaşıyan Üzeyir bəy, erməni silahlı dəstələrinin öldürmək, həbs və talan məqsədilə əllərindəki hazır siyahılarla tanınmış müsəlman xadimlərinin və zənginlərinin evlərini

gəzdikleri həmin günlərdə, kifayət qədər tanınmış şəxs olmasına və yaşadığı evin hücumuna məruz qalmışa baxmayaraq, neinki gizləndir, əksinə, Əli Mərdan bəy Topçubaşovun qırğınları dayandırmaq məqsədilə danişıqlar aparmaq üçün yaratdığı ziyanlılar dəstəsinə daxil olur.

Bir neçə ay çəkən "Gilan qastrolarının" bu vilayəti bürümüş vətəndaş müharibəsi səbəbindən hər bərədə zərərlə və ağır keçməsinə baxmayaraq, Üzeyir bəy İranda qalır və Bakıya yalnız oktyabr ayının ortalarında, şəhər artıq azad olanın, Azərbaycan hökuməti paytaxta köçəndən sonra qayıdır. Bakı mətbuatı Üzeyir bəyin qayıması xəbərini şəhərdə yenidən teatr və musiqi mühitinin canlanacağı ümidi ilə böyük sevincə əhaliyə çatdırır. Lakin yenicə istiqlalına yetmiş vətənində Üzeyir bəy bəstəkar fəaliyyəti ilə deyil, dövrün siyasi-ictimai tələblərinə daha çox cavab veren "qəzetçiliklə" məşgül olmayı məqbul sayıv və 1918-ci ilin sentyabrında Gəncədə nəşrə başlayan, 5-ci sayından isə Bakıda, kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəylinin redaktorluğu ilə çıxan "Azərbaycan" (Azərbaycan dilində) qəzetiin Parlament müxbiri olmağı qəzetiin Parlamentinə gələn Üzeyir bəy, bununla, mümkündür ki, özünün və bir çox yaxılarının həyatını təhlükədən xilas edir. "Mart qırğınları" nümunəsində Sovet hakimiy-

yasi xəttini deyil, Üzeyir bəyin bu qəzet səhifələrində çap olunmuş 100-dən artıq məqalə və yazılarının əsas mövzusunu təşkil edir. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, bu məqalələri Üzeyir bəy artıq "Hacıbəyov" deyil, "Hacıbəyli Üzeyir", "Üzeyir", "Ü.Hacıbəyli" və digər imzalar altında yazar.

Ölkədəki gündəlik daxili siyasi və iqtisadi vəziyyət, Qarabağ və Zəngəzur məsəlesi, Andronikin və digər erməni-dəsnak dəstələrinin bu bölgələrdəki fealiyyəti və ingilis generalı Tomson ilə Azərbaycan hökumətinin birgə gördüyü tədbirlər, Ermenistan-Ararat Respublikası və Gürcüstan Respublikası ilə AXC-nin münasibətləri, sərhəd və b. mübahisəli məsələlərinin həlli yolları, Dağıstan, Naxçıvan, Lənkəran və Zaqatala məsələləri, Bakıda qeyri-müsəlman qüvvələrin, ilk növbədə, Rus Milli Komitəsinin və Erməni Milli Şurasının və onların mətbuat organlarının Azərbaycan istiqlalına qarşı yönəlmış fəaliyyətlərinin kəskin təqidi, aqvpardiyacı Denikin və bolşevik Sovet ordularından gözlənilən real təhlükə, yerli, o cümlədən azərbaycanlı sosialist-bolşevik qüvvələrinin milli hökmətə qarşı mövqeyi, Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyəti, Azərbaycanda hökumət bəhranlarının səbəbələri, ölkədə rüşvətxorluq (xüsusi polis sistemində) hallarının qarşısının alınması yolları, iqtisadi tətilin təşkili arxasında duran məqsədlər və Azərbaycan hökumətinin tədbirləri, aqrar-torpaq məsələsinin həlli, məktəblərin milliləşdirilməsi və s. və s. mövzular Üzeyir Hacıbəyovun həle özünün yazdığı baş məqalələrde toxunulan əsas məsələlərdir. Nədən yazırsa-yazısın, hətta beynəlxalq, xüsusi Rusiyadakı vəziyyətə həsr olunmuş analitik yazılarında Üzeyir Hacıbəyov Azərbaycanın dövlət maraqları mövqeyində çıxış edir.

Bu baxımdan Denikin, Kolçak qüvvələri ilə Sovet qoşunları arasında gedən gərgin döyüşləri və dəyişkən herbi vəziyyəti diqqətlə izleyen Ü.Hacıbəyovun sonda gəldiyi netice olduqca səciyyəvidir: "Bu gürkү vəzifəmiz Rusiya işlərinə keñardan baxmaq və Rusiya daxilində vəqə oladıqda qalmaqla bərabər, oradan bizi təhdid edən təhlükələrdən özümüz

zü qorumaqdır... Təhlükə bolşevik tərəfindənmi və ya Denikin tərəfindən vəqə olacaqmı, bizdən ötrü təfavüt yoxdur, qorunmaq və hər vəsiti ilə istiqlalımızı mühafizə etmək Vəssalam!"

Maraqlıdır ki, millətlərin azadlıq hüququ məsələsinin beynəlxalq bir məsələ olub, xüsusile I dünya müharibəsindən sonra ən ciddi şəkildə qoyulduğunu dəfələrlə vurğulayan Üzeyir bəy bu fikri Rusyanın yalnız "imperialist" düşüncəli generallarının deyil, inqilabçılarından tutmuş bütün zümrələri tərəfindən qəbul etmədiklərini təccüb və heyət doğurduğunu qeyd edir: "Hər bir millət azad və müstəqil olmalıdır. Bu fikri nə bir rus irticəpərəst generalının, nə də hansı firqədən olursa bir rus intellektüelinin başına girdirmək mümkün olmayı".

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycana Rusiyadan gələn təhlükəni daim diqqət mərkəzində saxlayan Üzeyir Hacıbəyov, bu zaman yalnız rus silahlı qüvvələrini nəzərdə tutmur. Rusiya siyasi qüvvələri, müxtəlif partiyaları və təşkilatlarının fealiyyətinə dair söylədiyi bütün fikir və mühakimələrində Üzeyir bəy kəskin antibolşevik mövqəyi, Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyəti, Azərbaycanda hökumət bəhranlarının səbəbələri, ölkədə rüşvətxorluq (xüsusi polis sistemində) hallarının qarşısının alınması yolları, iqtisadi tətilin təşkili arxasında duran məqsədlər və Azərbaycan hökumətinin tədbirləri, aqrar-torpaq məsələsinin həlli, məktəblərin milliləşdirilməsi və s. və s. mövzular Üzeyir Hacıbəyovun həle özünün yazdığı baş məqalələrde toxunulan əsas məsələlərdir. Nədən yazırsa-yazısın, hətta beynəlxalq, xüsusi Rusiyadakı vəziyyətə həsr olunmuş analitik yazılarında Üzeyir Hacıbəyov Azərbaycanın dövlət maraqları mövqeyində çıxış edir.

Bu baxımdan Denikin, Kolçak qüvvələri ilə Sovet qoşunları arasında gedən gərgin döyüşləri və dəyişkən herbi vəziyyəti diqqətlə izleyen Ü.Hacıbəyovun sonda gəldiyi netice olduqca səciyyəvidir: "Bu gürkү vəzifəmiz Rusiya işlərinə keñardan baxmaq və Rusiya daxilində vəqə oladıqda qalmaqla bərabər, oradan bizi təhdid edən təhlükələrdən özümüz

(davamı növbəti saylарımızda)

Solmaz Rüstəmova-Tohidi, tarix elmləri doktoru, professor.

* 63 illik ömrünün 60 ilini Üzeyir bəy Hacıbəyli Çar Rusiyası və Sovet Azərbaycanda Hacıbəyov soyadı ilə yaşamış və yaratmışdır. Məqalə sənədlər əsasında yazıldığı üçün müəllif Hacıbəyov soyadını saxlamışdır.